

A liturgia: az imádkozni tanulás időtálló forrása – Assisi Szent Ferenc nyomán

ORBÁN SZABOLCS OFM

Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Római Katolikus Teológia Kar,
Kolozsvár – Gyulafehérvár (RO)
szabolcs.orban@ubbcluj.ro

Assisi Szent Ferenc személyisége napjainkban is, még nyolcszáz évvel „boldog halála” után is sokakat megragad, s gyakran emlegetjük örökségének aktualitását a 21. század embere számára is. A kiengeztelődés, a béke, a teremtettség világhoz való viszonyulás, a hatalom és siker utáni mélységes vágy helyes megélésének időszerűsége tagadhatatlan, de mégsem ezek jelentik Assisi szentjének igazi titkát. Ezek ugyanis mind-mind következmények; s személyiségének igazi titka a mélységes hitéből, s ezzel együtt abból a nagyon személyes és bizalommal teli kapcsolatból források, amely őt „a legfőbb jó, az élő és igaz Űristen”-hez¹ kapcsolta.

¹ *A fölséges Isten dicsérete*, 5–6. Szent Ferenc írásainak és a róla szóló életrajzoknak a rövidítéseit a továbbiakban BERHIDAI Piusz és HIDÁSZ Ferenc (szerk.), *Assisi Szent Ferenc írásai*, Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány, Budapest, 2018, 221–223 alapján vesszük.

Szent Ferenc imádságai,² azon túl, hogy a tőle fennmaradt írásoknak a legszebb részét jelentik,³ segíthetnek rácsodálkozni arra a gazdag istentapasztalatra, amely számára megadatott, s amelyek akár vonatkoztatási pontok lehetnek a mai, az igazi és tiszta spiritualitás forrására éhező ember számára is.

Ferencet kortársai – nemcsak rendi testvérei, hanem sokan mások, akikkel kapcsolatba került – az imádság embereként tartották számon, sőt a szentről írt életrajzában Celanói Tamás, amikor részletesen ír az imádkozó Poverellóról, megállapítja, hogy „...nem is annyira imádkozó (embernek), mint inkább imádságnak látszott”.⁴ De nemcsak számontartották és tisztelték, hanem tanulni is akartak tőle, s Ferenc mindig is készséges volt imádkozni tanítani testvéreit s minden jó szándékú embert.

Jelen írásban nem áll szándékunkban Ferenc imádságainak részletes bemutatása vagy azok bármelyikének elemzése, nem is szeretnénk istentapasztalatát, annak folyamatát bemutatni, inkább röviden arra az útra szeretnénk rápillantani, amely oda vezetett, hogy Ferenc maga imádsággá válhatott. Sőt talán még inkább azt, hogy mi állhatott Ferenc imaéletének az alapjánál, mi volt a forrása az ő imádságának, mi szolgálta a növekedését az istenkapcsolatban, azzal a nem titkolt szándékkal, hogy a magunk számára is, ma is járható utat keressünk a fölséges és dicsőséges Úr jelenlétének megtapasztalásához.

2 S itt nemcsak a kifejezetten imádságként számontartott műveire gondolunk, hanem azokra a betoldásokra, kitérőkre is, amelyek más írásokban – pl. a regulákban, leveleiben vagy más írásaiban – megtalálhatóak.

3 Itt nem feledkezhetünk meg arról, hogy Szent Ferenc írásainak gyűjteménye egy jelentős mennyiséget tesz ki: ennek rövid bemutatását lásd pl. Rusconi Roberto, *Frate Francesco e i suoi scritti*, in *Scritti*, Editrici francescane, Padova, 2002, 1–36; Carlo PAOLAZZI, *Lettura degli Scritti di Francesco d'Assisi*, (Tau 10), Biblioteca francescana, Milano, 22002.

4 2Cel 95. A magyar fordítás talán egy kicsit „szegényesen” adja azt vissza, amit az olaszban az „egli stesso tutto trasformato in preghiera vivente” kifejez.

Assisi Szent Ferenc imádságának forrásai

Kétségtelen, hogy az emberi vallásosság megnyilvánulásának formáit és annak milyenségét – legalább bizonyos szinten – meghatározzák az adott személy kulturális adottságai, a környezet, amely körülveszi őt, saját személyes élettapasztalata... s még hosszan sorolhatnánk az idetartozó tényezőket.

Assisi szentje vallásosságának megértésével kapcsolatosan felmerülő egyik alapvető kérdés, hogy ő milyen képzettséggel rendelkezhetett, s ehhez kapcsolódóan – esetleg – milyen teológiai ismeretei lehettek, amelyek befolyásolhatták, vagy akár meghatározhatták az Istennel való kapcsolatát, annak megnyilvánulásait.

Ha őt magát, illetve a saját írásait „kérdezzük”,⁵ akkor két helyen találkozhatunk erre vonatkozó direkt vallomással. *Végrendeletében*⁶ azt írja magáról és első társairól, hogy „...tanulatlanok voltunk, és mindenkinek alárendeltjei”.⁷ Ezt megelőzően pedig az *Egész rendhez írt levelében* – éppen az imádság, pontosabban annak elhanyagolása kapcsán – írja, hogy „részben hanyagságomból, részben betegségeből kifolyólag, részben tudatlanságom és együgyűségem miatt”.⁸

- 5 S itt feltétlenül meg kell azt említenünk, hogy amíg a korábbi kutatások nagy hangsúlyt fektettek a Szent Ferencről szóló életrajzokból megismerhető Ferencre – s talán hosszú évszázadokon keresztül az ebből kirajzolódó Poverello-kép volt az irányadó –, a 20. század második felétől egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy Ferenc írásaiból ismerhetjük meg igazán Assisi szentjét; s talán sokkal hitelesebb képet kaphatunk róla azokból a művekből, írásokból, amelyek az ő gondolatait tárják eléink. Vö. PAOLAZZI, *Lettura degli Scritti di Francesco d'Assisi*, 24–28. A róla szóló életrajzok „értelmezéséhez” érdemes kézbe venni Fernando URIBE ESCOBAR, *Introduzione alle fonti agiografiche di san Francesco e santa Chiara d'Assisi (secc. XIII-XIV)* (Medioevo francescano 7), Porziuncola, Assisi, 2002 terjedelmes művét.
- 6 Szent Ferencnek ez az írása abból a szempontból is kiemelkedő jelentőségű, hogy életének utolsó hónapjaiban keletkezett, s magába foglalja Assisi szentjének visszatekintését saját – és közössége – életútjára. Ebből fakadóan nem véletlen, hogy a ferences hagyomány a *Végrendeletet* mindig is egyfajta összefoglalásának tekintette mindannak, amit ferences lelkiiségnek nevezhetünk.
- 7 Végr 19 „...eramus ydiote et subditis omnibus”.
- 8 LREnd 39 „...sive negligentia sive infirmitatis mee occasione sive quia ignorans sum et ydiota”.

A „tanulatlan”, „tudatlan”, „együgyű” (ami, valljuk be, hogy eléggé stilizált fordítása az eredeti szövegekben található „ydiota”-nak) olyan, Ferenc által használt jelzők, amelyeket érdemes kritikusan fogadnunk. Mert az Assisi szentjéről szóló életrajzok,⁹ de talán még ezt megelőzően, s még hitelesebben a fennmaradt írásainak a figyelmesebb olvasása is, a fenti vallomásoktól eltérő személyt mutatnak be, akivel kapcsolatosan talán nem egyértelműen alkalmazhatóak a jelenkori jelentéssel az imént említett jelzők.

Hogy Ferenc iskolázott ember volt, arról tanúskodik az, hogy két életrajz is megnevezi, hogy a Szent György-templom mellett működő iskolában¹⁰ ismerkedett az írás-olvasás művészetével.¹¹ De talán még ennél is meggyőzőbb bizonyítékok, s aminek alapján minden kétséget kizáróan állíthatjuk, hogy Ferenc írástudó ember volt, amivel már messze felülmulta kortársainak nagy részét, azok a töle fennmaradt írások, s azok közül is a saját kezével írt két – kis méretű – pergamen.¹² Az egyik, a *Fölséges Isten dicséretét* tartalmazó írás¹³ hátoldalán található az az áldás, amelyhez kapcsolódóan Leó testvér, az áldás címzettje az eredeti pergamenre ráírt megjegyzésben

9 Amelyekkel kapcsolatosan viszont érdemes szem előtt tartani keletkezésük körülményeit, az előzetes hagiográfiai mintákat, a szerkesztő szándékát stb.

10 CÉ1 23,4; LM XV,5,5 („azon a helyen tanulta ugyanis gyermekként a betűvetést, a későbbiekben ott prédikált először, s végül ugyanez a hely lett első nyughelye”).

11 Ugyanakkor azt sem hallgathatjuk el, hogy ennek az iskolának a létéről nincs más bizonyíték. Viszont léte összhangban van a III. lateráni zsinat rendelkezésével (vö. 18. kánon), amely előírja ilyen iskola működtetését. A korabeli iskolákban az oktatás alapkönyve a Zsoltárok könyve volt, amelyből az olvasást tanulták, de a korábbi szerzők által összeállított grammatica példái a Vulgátából, a klasszikus szerzőktől, de főleg az egyházatyák írásából vett idézeteken keresztül kerültek bemutatásra. Vö. Pietro MESSA, *Le fonti patristiche negli scritti di Francesco d'Assisi*, Porziuncola, Assisi, 2006, 115.

12 Egy körülbelül 10 cm széles és 13,5 cm hosszú, bizonyos részein nagyon sérült pergamenről van szó, amelynek eredetijét az assisibeli Sacro Conventóban őrzik.

13 Keletkezésével kapcsolatosan lásd CÉ2 49.

kétszer is megemlíti, hogy „Boldogságos Ferenc... saját kezével írta”.¹⁴ A saját kézírással fennmaradt műveken túl jó néhány más olyan írás (regulák, intelmek, levelek, imádságok) is rendelkezésünkre áll, amelyek szintén egyértelműen Ferencnek tulajdoníthatóak.¹⁵

Ezeknek egyik – első olvasásra is szembetűnő – jellemzője a gyakori imák, szentírási részek beépítése stb., amelyek sűrűn átszövik Ferencnek még az olyan írásait is, mint pl. a regulák vagy levelek.

Ha kronológiai sorrendbe helyezve vizsgáljuk ezeket az írásokat,¹⁶ akkor feltűnhet az azokban észrevehető fejlődés, ezért az utóbbi idők kutatásai eléggé összhangban jutnak el arra a következtetésre, hogy Ferenc kulturális képzettsége nem statikus, hanem dinamikus: folyamatos fejlődésen megy keresztül.¹⁷

Az alapokat, ahogy korábban utaltunk rá, minden bizonnyal a gyerekkorban, az írás-olvasás elsajátításával egy időben szerezhette meg. Ehhez társulhattak a templomokban való időzése, a halott prédikációk,¹⁸ ill. a népi vallásosság olyan megnyilvánulásai, amelyek a szentek tiszteletéhez kapcsolódtak.¹⁹ De ezeken kívül Ferencnek nem volt egy kifejezett teológiai, vagy akár klerikusi képzettsége.

Ami az e téren történő fejlődésében fontos szerepet játszhatott, az a monasztikus élettel és kultúrával való – alkalmi – kapcsolata,

14 Anélkül, hogy elmélyednénk a részletekben, fontos megemlítenünk, hogy ezen két kézírás nagyon sokat elmond a szerzőjük, tehát Ferenc írásgyakorlatáról, műveltségéről stb.

15 Habár itt újra meg újra felmerülhetnek kérdések, ha nem is kifejezetten a szerzőséggel kapcsolatban, de arra vonatkozóan, hogy pl. a szövegeket leíró személy befolyása mennyire hatott a végső szöveg megfogalmazására.

16 Itt azért nem árt megemlítenünk, hogy Ferenc írásai egy részének keletkezése nem pontosan behatárolható, s vannak viták egy-egy művének dátumával kapcsolatban.

17 Vö. MESSA, *Le fonti patristiche negli scritti di Francesco d'Assisi*, 115–116.

18 Abban az időben főleg a vallásos, erkölcsös példák voltak a prédikációk hangszíve.

19 Umbriában gyakoriak a Szent Mihály, Szent Antal apát tiszteletéről tanúskodó kápolnák, templomok, de az apostolok élete is gyakori téma volt a korabeli népi vallásosságban.

amelyre utalás többször is történik az életrajzaiban.²⁰ Habár a Ferenc által saját maga és testvérei számára kialakított, az evangélium alapján megélt életmódban tudatosan elhatárolódik a monasztikus életformától,²¹ annak hatása minden kétséget kizáróan nyomot hagy a ferences hagyományban. Az egyik ilyen „hajtóerő” elsősorban a tanult testvéreknek a rendben való belépésével kezdi éreztetni hatását, amikor több próbálkozás is történik a hagyományos szerzetesi életnek, s főleg annak struktúráinak az új mozgalomra intézményszerűsülésként való rátelepedésére/rátelepítésére. Ezt talán még erősítik azok a külső nyomások is, amelyek a Szentszék, vagy legalábbis annak egyes tagjai részéről nyernek megfogalmazást. De ennél talán sokkal mélyebb nyomot hagy Ferenc vallásos életében az Imaórák liturgiájával való találkozása, az abba való bekapcsolódása, amelynek eredményeképpen Assisi szentjének nagyon kezdetleges teológiai képzettsége fokozatos fejlődésen megy keresztül,²² s mondhatjuk, hogy ezáltal a liturgia lesz az, ami – a személyes, belső történésein túl – meghatározó módon alakítja istenkapcsolatát, s azzal szorosan összefüggően imaéletét, ill. az abból forrásozó imákat.

Egy fontos tényező megemlézéséről nem feledkezhetünk meg: az emlékezet. Ferenc gyakran hangoztatja ennek fontosságát, s többször előjön az írásaiban az a biztatás, hogy a testvérek „idézzék gyakran emlékezetükbe mindannak tartalmát és értelmét, ami ebben az életmódban lelkünk üdvösségére meg van írva”.²³ De minden bizonnyal ő is jó memóriával megáldott ember volt, ami lehetővé tette számára, hogy a hallott szentírási részeket, liturgikus szövegeket emlékezetbe véshesse s imádságaiba könnyedén beépíthesse.

20 Pl. CÉI 16,5-6; LM II,6. Ferenc idejében, Assisi egyházmegyében 18 bencés monostorról (ebből 11 férfi) vannak feljegyzések.

21 Talán ha a legegyszerűbben akarnánk megkülönböztetni ezt a két életformát, akkor azt mondhatnánk, hogy a monasztikus szerzetesek számára a jeruzsálemi keresztény közösség élete jelentette a modellt, Ferenc számára pedig inkább az evangéliumból kirajzolódó tanítványi követelmény váltotta ki azt a felkiáltást, hogy „Ez az, amit én akarok, ez az, amit én keresek, ez az, amit teljes szívemből tenni kívánok!” Vö. CÉI 22, s ez határozta meg az ő és a köréje gyűlő közösség életformáját.

22 Vö. MESSA, *Le fonti patristiche negli scritti di Francesco d'Assisi*, 118.

23 RnB XXIV,1. De számos más helyen is előjön ez a gondolat.

Assisi szentjének imaélete

Assisi Szent Ferenc imaéletének fejlődését „kiolvashatjuk” az írásából is, amelyből szépen kirajzolódik az a gazdagodás, amely az idők folyamán, a különböző életszakasaiban, a különböző tapasztalatok fényében alakult.

Ferenc *Végrendeletében*²⁴ maga vall arról, hogy a megtérése utáni első időszakban „az Úr olyan hitet adott nekem a templomokban, hogy ilyen egyszerű szavakkal imádkoztam és mondtam: Imádunk téged, Úr Jézus Krisztus, minden templomodban, az egész világon, és áldunk téged, mert szent Kereszted által megváltottad a világot”.²⁵ A Poverello egyszerű imádságának a középpontjában a Megfeszítettet hordozó kereszt áll,²⁶ amelyet leginkább a templomokban szemlélhet. S itt tör fel belőle már a kezdetektől ez az egyszerű imádság, amely nem Ferenc teljesen saját megfogalmazása, hanem liturgikus ihletettséggű szöveg, amely közismert volt a 12. században: benne volt a korabeli liturgikus szövegekben, s így a Szent Kereszt megtalálása, ill. felmagasztaltatása ünnepén, és nagypénteken is minden bizonnal elhangzott. De ha figyelembe vesszük a kor Szent Kereszt iránti tiszteletét, ill. az ezzel összefüggő áhítatokat, akkor lehetséges, hogy még ennél is gyakrabban találkozhatott vele Szent Ferenc a különböző liturgikus, vallásos ünnepeken, alkalmakon. Ugyanakkor azt is észrevehetjük, hogy a Szent Kereszt antifóna Assisi szentjének megfogalmazásában bővítéseket is kap, amely által ez a szöveg Ferenc sajátjává válik. Sőt, olyan imádsággá, amely nemcsak az övé, hanem az egész közösségé, hisz az életrajzok beszámolnak

24 Fontos hangsúlyoznunk, hogy ez a Ferenc életének utolsó hónapjaiban keletkezett írás, amelyben egyfajta visszatekintésként Ferenc maga foglalja össze életének, ill. „örökségének” legfontosabb mozzanatait, gondolatait.

25 Végr 4–5.

26 S itt nem feledkezhetünk meg a San Damiano-i kápolnában álló keresztről sem, mivel a vele való találkozás meghatározó élmény volt Ferenc megtérési folyamatában. Egy olyan esemény, amelyet sokan úgy értelmeznek, mint a Keresztrefeszítettől bensőleg megsebzett Ferenc születése, amely majd élete vége felé, az alvernai magányban, a külső sebek megjelenésével válik teljessé.

arról, hogy amikor a testvérek arra kérik atyjukat, hogy tanítsa őket imádkozni,²⁷ akkor Ferenc erre is tanítja őket:

Akkoriban a testvérek kérték a szentet, tanítsa meg őket imádkozni, mert a lélek egyszerűségében járva akkor még nem ismerték az egyházi zsoltosmát. Ő erre így felelt nekik: „Amikor imádkoztok, ezt mondjátok: Mi Atyánk!” Továbbá: „Imádunk téged, Krisztus, minden templomodban, mely a földkerekségen van, és áldunk téged, mert szent kereszted által megváltottad a világot”. És a testvérek, az istenfélő mester tanítványai a legnagyobb odaadással igyekeztek teljesíteni mindent; [...] Ha tehát valahol templom állott, még ha nem is jártak közelében, hanem csak távolból látták feltűnni, feléje fordulva földre borultak, s a test és lélek mély meghajlásával így imádták a Mindenhatót: „Imádunk téged, Krisztus, minden templomodban”, szakasztott úgy, ahogyan a szent atyától tanulták. Nem kevésbé áhítatra indító volt, hogy ahol csak keresztet vagy a kereszt jelét látták, akár földiken, akár falakon, fákön vagy kerítéseken, mindenütt ezt imádkozták.²⁸

Hasonló módon Szent Bonaventura is fontosnak tartja megörökíteni az általa összeállított életrajzban ezt a mozzanatot, ill. imádságot, amelyet Ferenc tanít a testvéreinek, s ennek felvezetőjében azt írja, hogy

[a testvérek] inkább törekedtek az odaadó elmélkedésre, mint a szóbeli imádságra, mégpedig azért, mert egyházi könyvek híján még nem tudták énekelni a hivatalos zsoltosmát. Mégis, az imaórák helyett, Krisztus keresztiének könyvét – folytonos szemléléssel – éjjel-nappal olvasták, atyjuk példája és bölcs

27 S itt is – elkerülhetetlenül – szembeötlik a Krisztussal való hasonlóságra való utalás.

28 CÉ1 45. De igazából minden életrajz beszámol ennek az imádságnak a Ferenc általi tanításáról.

tanítása nyomán, aki újra meg újra beszélt nekik Krisztus keresztjéről.²⁹

„Krisztus keresztje könyvé”-nek olvasásából fakad tehát ez az imádság, amely mélyen beépült a ferences hagyományba, s napjainkban is szerves részét képezi a közösségi – de minden bizonnyal az egyéni – imagyakorlatoknak is.³⁰

De túl ezen fohász egyszerűségén, a liturgikus eredetén, ill. az *Adoramus te* imádságnak ma is élő gyakorlatán, fontos azt is megállapítanunk, hogy minden bizonnyal nem véletlen, hogy Ferenc ezt az imát – a *Miatyánk* mellett – a saját maga és közössége alapimádságává tette. Assisi szentjének a kereszt iránti tisztelete minden kétséget kizáróan összefügg egy fontos döntéssel: a katharokkal szembeni, ill. az egyház tanítása melletti határozott kiállással, hisz ezzel az imával elutasítja azt az eretnek megközelítést, amely szerint a keresztet átkozni kellene, hisz annak számára vált a szenvedés és a halál eszközévé, aki az üdvösség útját jött tanítani az embereknek.³¹

A fenti, életrajzokból származó idézetekben nem kerülheti el a figyelmünket Celánói Tamásnak az a megállapítása, hogy „a lélek egyszerűségében járva akkor még nem ismerték az egyházi zsolozsmát”, ill. Bonaventurának az arra való hivatkozása, hogy „egyházi könyvek híján még nem tudták énekelni a hivatalos zsolozsmát”. Ez valószínű, hogy változik a tudós testvéreknek a rendbe lépésével, mert *Végrendeletében* Ferenc arról ír, hogy „és miután testvéreket

29 LM IV,3.

30 Még akkor is, ha a különböző kéziratokban megőrzött szövegben vannak kisebb eltérések, ill. az egyes modern nyelvekre való lefordítása különböző változatokat eredményezett. A különböző szövegváltozatokkal, ill. fordítási nehézségekkel, s az ebből fakadó „sokszínűséggel” kapcsolatosan lásd Leonhard LEHMANN, *Francesco maestro di preghiera* (Bibliotheca ascetico-mystica), Istituto Storico dei Cappuccini, Roma, 1993, 68–71.

31 Vö. Raoul MANSELLI, *San Francesco d'Assisi: editio maior*, San Paolo, Ciniello Balsamo (Milano), 2002, 145. De hasonló módon Ferencnek a papok melletti állásfoglalása szintén összefügg a katharoktól való elkülönülés döntésével.

adott nekem az Úr... mi, klerikusok a többi klerikushoz hasonlóan mondtuk a zsolozsmát, a laikusok a Miatyánkot mondták”.³²

S ezzel talán el is érkeztünk egy másik olyan forráshoz, amely Ferenc – és testvérei – imaéletének, istenkapcsolatának az ihletője, táplálója volt: az Imaórák liturgiájához. A 13. századig az istendicséretnek ez a lehetősége nagyrészt a monostorokhoz kapcsolódik, s Ferenc, ill. az első testvérek életéből találunk utalásokat, ahogy ezt fentebb láthattuk, hogy az első időszakban a közösség nem tudta, ill. a szükséges könyvek hiánya miatt nem volt lehetősége a zsolozsma végzésére. De úgy Ferenc, mint a testvérek, amikor erre lehetőségük nyílt, igyekeztek bekapcsolódni olyan helyek, közösségek életébe, ahol élt ez a gyakorlat.³³

Anélkül, hogy túlságosan belemélyednénk a zsolozsmázás történelmi fejlődésének részletezésébe,³⁴ fontos megemlítenünk III. Ince pápa liturgikus reformtörekvését,³⁵ amelynek az egyik gyümölcse az új Breviárium, amely lehetővé tette az Imaórák liturgiája végzésének többek számára (az úton levők számára is)³⁶ való elérhetőségét, s ezáltal a ferencesek számára is lehetővé, vagy legalábbis elérhetőbbé vált a zsolozsma végzése.³⁷ Hogy a növekvő közösség mennyire élt ezzel a lehetőséggel, arról talán tanúskodik az a tény is, hogy az Assisiben fellelhető három Ince-féle Breviárium-példány mindegyike

32 Végr II,14–18. Itt most nem térünk ki arra a kérdéskörre, hogy miért is sorolja magát Ferenc a laikusok közé, ill. érdekes kitérőt jelenthet az is, hogy a rendalapító más írásaiban kikre alkalmazza a zsolozsmamondást, ill. kiknek jelöli meg, hogy a Miatyánkot imádkozzák.

33 Pl. a 3Társ 38 is beszámol arról, hogy a két Firenzébe kolduló testvér az éjszakai szállásról, ahová nem kis bonyodalmak árán befogadták őket „a hajnali imaóra elvégzésére a közeli templomba mentek”.

34 Ennek rövid összefoglalásához és bőséges irodalmi hivatkozásához lásd MESSA, *Le fonti patristiche negli scritti di Francesco d'Assisi*, 191–192.

35 Anélkül, hogy belemennénk ennek részleteibe, fontos megemlítenünk a ferencesek szerepét a III. Ince által elkezdett liturgikus reform terjesztésében, amelynek bőséges irodalma van.

36 Ami kétségtelenül összefügg a Római Kúria gyakori költözésével is.

37 Hogy mennyire fontos volt ez Ferenc számára, annak egyik jele, hogy a Porziunkula-kápolna megszerzése mellett egyik érv éppen az, hogy így lesz a testvéreknek egy hely, ahol közösen végezhetik az imaórákat. Vö. 2TT.

valamilyen módon kötődik Szent Ferenchez:³⁸ ezek egyike, amelyet a legrégebbi hordozható, rubrikákkal ellátott zsolozsmáskönyvként tartanak számon, a Szent Ferenc breviáriuma. Az ebben való, Leó testvértől származó bejegyzés arról tanúskodik, hogy Szent Ferenc maga szereztette be ezt a könyvet, hogy amíg egészséges volt, a testvérekkel együtt végezze belőle a zsolozsmát, és betegségében, amikor már nem tudta mondani, legalább hallhassa.³⁹

Így Ferenc és az első közösség már a kezdetektől törekedett a zsolozsma végzésére, s ezek a szövegek – úgy a zsoltáros rész, mint a Matutinum olvasmányai, amelyekben a szentírási részek mellett egy jelentős patrisztikus irodalomgyűjteményt is jelentett, amely másként nem állt volna rendelkezésére –, nagymértékben meghatározták Ferenc istenkapcsolatát és egyéni imádságait. Ugyanakkor arról sem feledkezhetünk meg, hogy az, hogy Ferenc és közössége a Római Kúria által összeállított Breviáriumot fogadta el és használta, szintén nagyon erős jele a pápa úr melletti hűségnek, hisz nemcsak arról van szó, hogy egy könyvet elfogadtak, hanem ez a különböző ünnepekkel, a felolvasásra kerülő szövegekkel, s minden egyéb más-sal való közösségvállalást is magába foglalta, ami nem mindig volt magától értetődő abban a korban.

Végignézzve Ferenc írásait – amelyre most terjedelmi okok miatt sincs lehetőségünk – nagyszerűen nyomon követhető, hogy nemcsak az általa összeállított imaszövegekben, hanem leveleiben, sőt a regulákban, intelmekben is hogyan fonódnak össze a különböző liturgikus szövegforrásokból származó szentírási, patrisztikus stb. részletek egy olyan egységes és személyes imává, amely Ferencnek sajátja, s amelyek az ő egyéni istenkapcsolatának a szövegbe öntései. Ez az egyediség abban is megnyilvánul, hogy Assisi szentje nagyon intuitív módon bánik a liturgiából megismert szövegekkel, töredékekkel:

38 Ezzel kapcsolatban lásd MESSA, *Le fonti patristiche negli scritti di Francesco d'Assisi*, 192–200.

39 Vö. Cesare VAIANI, *Storia e teologia dell'esperienza spirituale di Francesco d'Assisi*, Fonti e ricerche 23, Ed. Biblioteca Francescana, Milano, 2013, 66., aki olasz fordításban hozza Leó testvérnek ezen Breviárium első oldalára írt bejegyzését, amelyben beszámol a könyv beszerzésének módjáról és céljáról.

nem feltétlenül törekszik azokat szöveghűen idézni, hanem kreatívan kapcsol össze szentírási részeket, patrisztikus szövegtöredékeket, s azokat bátran meri saját szavaival bővíteni, összekötni. Ennek most – nagyon röviden – két példáját említenénk: *Az Úr misztériumainak zsolozsmáját* és a *Miatyánk kifejtését*. Az előbbi egy olyan – egyéni használatra szánt – tizenöt zsoltárból, egy Mária-antifónából és egy záró áldásból álló – sorozat, amelyben Ferenc sok-sok zsoltárból rakja össze azt az imádságát, amelyben rácsodálkozik nemcsak Urunk Jézus szenvedésére,⁴⁰ hanem feltámadására, sőt születésére is. A *Miatyánk kifejtése* pedig egy olyan imádság, amely Ferenc biblikus szemlélődő gyakorlatának a gyümölcse: a Jézus által tanított és az evangéliumok által közvetített imádság soraihoz Assisi szentje – nem ritkán más szentírási ihletettséggű – bővítéseket illeszt be, elsősorban nem azzal a szándékkal, hogy magyarázza az Úr imádságát, hanem hogy tudatosabbá, személyesebbé tegye azt, s ezzel együtt nem ritkán talán meglepő színezetet/jelentést adva neki.⁴¹

Következtetesként – avagy mi alapján tanít imádkozni Szent Ferenc?

E rövid áttekintésből is talán ráérezhetünk arra a tényre, hogy Szent Ferenc lelki fejlődésében és imaéletében mennyire meghatározó volt a Szentírással való találkozás, s mennyire átgárták és éltették imaéletét, s egyben biztosították számára a fejlődés lehetőségét a szent szövegek. Ezekkel nem közvetlenül találkozott, elsősorban nem is a tudományok művelése útján szerezte az erre vonatkozó ismereteket, hanem számára a liturgia volt azt a közvetítő közeg, amelyből figyelmesen részt vállalva s emberi képességeit (pl. memória) kamatoztatva megtalálta azokat az éltető forrásokat, amelyek lelki életének, Istennel való kapcsolatának motiválói és táplálói lettek.

40 Amit ezen „zsolozsma” gyakran használt latin címe – Officium passionis Domini – sugall.

41 Gondolhatunk például a „Mindennapi kenyerünket, a te szeretett Fiadat, a mi Urunk Jézus Krisztust add meg nekünk ma” (Mkif 6) sorra.

Ugyanakkor láthattuk ebben a folyamatban az egyházzal való közösségvállalását, s ezzel összefüggő tudatos döntéseit, amelyek mindig biztosították számára a hit igazi, tiszta forrásaiból való mérítés lehetőségét.

Befejezésül meg merjük kockáztatni azt a következtetést, hogy a „római szent egyház szokása” szerint végzett liturgikus cselekmények szövegei olyan mély üzenetet hordozhatnak, amely a megszentelődés útját jelenthetik minden keresztény ember számára, ahogy erre Assisi szent Ferencnél példát láthattunk, aki „nem is annyira imádkozó (embernek), mint inkább imádságnak látszott”.⁴² A liturgia szövegei, amelyeket megismert, elsajátított, s nem utolsósorban saját életén átszűrte őket, meghatározó részévé váltak mély istentapasztalatának, amely mások számára is követendő példát jelentett. Ugyanakkor arról sem feledkezhetünk meg, hogy – ahogyan Ferenc életében is történt – ez feltételezi azt a tudatos döntést, hogy ennek az útnak a választása az egyház melletti kitartást is jelenti. Ez nyilván nem elhanyagolható módon ráirányítja a figyelmet a liturgiát művelő személy felelősségére, s egyben méltóságára: hisz a liturgia művelése közben ő maga is merít annak forrásaiból, s eszköze, tanítója lehet úton lévő testvérei szomjúsága enyhítésének.

Bibliográfia/ Bibliography

- BERHIDAI Piusz, HIDÁSZ Ferenc (szerk.), *Assisi Szent Ferenc írásai*, Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány, Budapest, 2018.
- LEHMANN, Leonhard, *Francesco maestro di preghiera* (Bibliotheca ascetico-mystica), Istituto Storico dei Cappuccini, Roma, 1993.
- MANSELLI, Raoul, *San Francesco d'Assisi: editio maior*, San Paolo, Cinisello Balsamo (Milano), 2002.
- MESSA, Pietro, *Le fonti patristiche negli scritti di Francesco d'Assisi*, Porziuncola, Assisi, 2006.
- PAOLAZZI, Carlo, *Lettura degli Scritti di Francesco d'Assisi*, (Tau 10), Biblioteca francescana, Milano, ²2002.

42 Lásd a bevezetőben említett CÉ1 95.

- ROBERTO, Rusconi, *Frate Francesco e i suoi scritti*, in *Scritti*, Editrici francescane, Padova, 2002.
- URIBE ESCOBAR, Fernando, *Introduzione alle fonti agiografiche di san Francesco e santa Chiara d'Assisi (secc. XIII-XIV)* (Medioevo francescano 7), Porziuncola, Assisi, 2002.
- VAIANI, Cesare, *Storia e teologia dell'esperienza spirituale di Francesco d'Assisi* (Fonti e ricerche 23), Ed. Biblioteca Franciscana, Milano, 2013.